

о. д-р I. НАЗАРКО, ЧСВВ.

ХРИСТИЯНСТВО НА РУСІ ДО ВОЛОДИМИРА

P. Dr. I. NAZARKO, OSBM.

RELIGIO CHRISTIANA APUD ROSSOS ANTE REGEM
VLADIMIRUM MAGNUM

Передрук з Логосу

Reprint from Logos

Printed by The Redeemer's Voice Press, Yorkton, Sask.

Друкарня Голосу Спасителя, Йорктон, Саск., Канада—1957
Випуск 136

о. д-р І. НАЗАРКО, ЧОВВ.

ХРИСТИЯНСТВО НА РУСІ ДО ВОЛОДИМИРА

Printed by The Redeemer's Voice Press, Yorkton, Sask.

Друкарня Голосу Спасителя, Йорктон, Саск., Канада—1957
Випуск 136

ХРИСТИЯНСТВО НА РУСІ ДО ВОЛОДИМИРА

НЕМАЄ сумніву, що Київська Русь у своїх походах, хоч би на Византію, про які знаємо вже з IX ст., мусіла мати і певно мала вождів—князів. Літописець пише: “Полем же жившемъ особѣ и владѣющемъ роды своими, иже и до сея братъ бяху тояне, и живяху каждо съ своимъ родомъ и на своихъ мѣстѣхъ, владѣюще родомъ своимъ”¹). Третій “рід” у літописі є дуже неозначений. Б. Греков думає, що родовий устрій у східних слов'ян за часів літописця міг зберігатися тільки як пережитий залишок²). В цьому випадку слово “рід” означає, очевидно, княжу династію. Тому цілком слушно заключає Д. Лихачев, що це місце літопису треба розуміти в тому значенні, що тояни рядилися своїми окремими княжими династіями аж до часу Кия, Щека й Хоріва. Після смерті власть над тоянами перейшла на рід цих трьох братів—тобто на одну династію. Літописець зазначає: “И по сихъ братьи держати почаша родъ ихъ княжение в тояхъ”³). У деревлян була своя династія, у дреговичів—своя і т.д. Імена перших князів майже не збереглися.

За тих часів Русь мала варязький характер, процес слов'яніщення варягів ще не почався. Столицею держави був Київ. У 830-их роках Русь мала зв'язки з Візантією, а князь Руси мав монгольський титул “каган”.

В IX ст. зносини з греками були то воєнні, то мирні⁴). Русь нападала головно на кримські міста (Сурож) або на Малу Азію (Амастріда) для грабунку.

В 860-их роках Київська Русь підбила вже деяких сусідів. Які це були сусіди, точно не знаємо, але можемо догадатися, що це були сівер'яни, які потім належать тісно до Києва і числяться до Руси, а також уличі. Уличів конче треба було приєднати, щоби могти свободно тлісти Дніпром униз, бо, як подає пізніше літопис, “Уличі жили по Дніпру аж до моря”⁵). Рівночасно з підбоєм їм надійшло назву “Русь”, як також і назву “Руські Землі” в трикутнику Київ-Чернігів-Переяслав. Отже це була перша територіальна експансія Київської Руси і початок формування “Руської Землі”. Наш літописець так оповідає про властиві початки Київської держави та її перших князів.

¹) П. Вр. Л., с. 12.

²) Б. ГРЕКОВ, Киевская Русь, М.—Л., 1944, с. 71 і дальше.

³) П. Вр. Л., с. 13.

⁴) П. Вр. Л., с. 17 і дальше.

⁵) П.С.Р.Л. Кт. I., с. 17. В “П. Вр. Літ” написано: “Улучи и тиверьци съдяху бо по Днѣстру”, в інших літописах, як, напр. в Радивилівському, додано: “по Бугу и по Днепру до самого моря”. Див. Д. ЛИХАЧЕВ, П. Вр. Л., II, с. 226.

Рюрик, Аскольд і Дир. В Новгороді Великому запанував варят Рюрик, а його два воєводи—Аскольд і Дир відлучилися від нього і прибули до Києва. Кий був тоді тід пануванням хозар—единого народу, що прийняв Мойсеєву віру. Вони звільнили Київ від хозар і самі запанували в ньому ⁶). Це було 862 р. Те саме стверджують також грецькі джерела. Під 866-им роком наш літопис записав виграву русичів на Царгород. Літописець каже, що “русь загорділа” і відважилася напасти навіть на Царгород. Столиця імперії була в небезпеці; але за похідчу Пречистої Діви Влахернської, коли її пояс нурили в море, настала сильна буря, що потопила човни ворогів, і так грекам удалось увільнитися від завзятих вояовників ⁷). Про Рюрика не знаємо нічого. Деято твердить, що він заснував державу в Новгороді Вел. і від нього почалася династія Рюриковичів. Інші, як напр., Таубе й Коструба, що Рюрик—це властиво легендарна особа, а перша династія в Україні повинна властиво називатися династією Ігоровичів ⁸). Імена Аскольда і Дири—це імена, певно, історичні. В традиції оба ці варязькі князі виступають разом, але це невірно, бо Дири княжив безпосередньо перед Олегом, а Аскольд, мабуть, раніше.

Таким чином варяги увійшли в місцеву панівну верству, що прибрала ім'я “Русь”, і зайнялася новою організацією державного життя. Провід вели варяги. На місце давніх слов'янських князів притили норманські кунінги: імена Аскольда, Олега, Ігоря є скандінавські. Головні місця в управі країною зайняли варязькі дружинники, через це державна влада набрала військового характеру. Заслуга варягів була в тому, що вони з'єднали країну в одну єдину цілість, увілляли в державний організм новий фермент, оживили його і поштовхнули до нової творчості. Археологічні знахідки з Х ст. вказують нам на досить значні варязькі колонії не тільки на півночі, але і у нас в Україні коло Путивля, на Чернігівщині, Полтавщині та Катеринославщині. Не так давно викопано під самим Черніговом аж 80 могил варязьких воїнів вікінгів. Уся зброя і всі предмети, знайдені біля кістяків у цих могилах, мають південно-норвезький тип, поширеній в усій області Балтійського моря. Однак варязький елемент в Україні не був сильний чисельно; тільки, культурно він мало чим перевищував слов'янських тубільців, і то хіба в початках; тому він дав себе скоро засимілювати слов'янській стихії. Процес асиміляції з місцевим слов'янським населенням ішов дуже швидко—як каже проф. Д. Дорошенко ⁹). В XI ст. від варягів залишаються самі тільки імена та уривчасті літописні вієтки, а в XII ст. варязьке походження династії і, може, деяких аристократичних родів стає вже просто історичним переказом.

Нас спеціяльно цікавить стан християнства в Україні в часах варязьких князів. Патріярх Фотій у своєму “Окружному посланні” к. 867 р. подає, що руський князь Аскольд пересяканий чудом Матері Божої Влахернської, вірта-

⁶) П. Вр. Л., с. 18 і 19.

⁷) П. Вр. Літ, с. 19.

⁸) Т. КОСТРУБА, Нариси з церковної історії України X-XIII ст., Львів 1930, с. 29.

⁹) Д. ДОРОШЕНКО, Нарис Історії України, Варшава 1932, т. I, с. 41.

ється у Київ і висилає послів до цісаря Михайла III, прохочи миру й священників. Тоді цісар щіби вислав на Русь священиків, що зорганізували першу єпархію в Україні, а, може, й митрополію. Однаке ця єпархія довго не вдержалася. Тоді також охристився князь ¹⁰). Це потверджує також арабський літопис Массуді, кажучи, що наймогутніший руський князь Дир є християнин і що частина його підданих є паганами, а друга частина—християнами.

Грушевський, Пелеш і Таубе йдуть за Константином Порфіородним, біографом цісаря Василія, який говорить про хрещення тих, що прийшли з Аскольдом і Диром, і то через кілька років після нападу на Царгород, не за патріярха Фотія, але за патріярха Ігнатія. Це були часи цезаропапізму. Патріярх Ігнатій не подобався цісареві Михайліві III, і останній усунув його з патріяршого престолу, а казав висвятити на патріярха Фотія—світську людину, незвичайно здібну, але й амбітну, що зірвала з Римом. Однаке наслідник цісаря Михайла III—Василь Македонець погодився з Римом і прогнав Фотія, а на патріярший престол знову привернув Ігнатія. Тогочасний біограф цісаря Василія—Константин Порфіородний заслуговує більше на віру, ніж Фотій, бо він був безсторонній, як особа незалітересована. Натомість послання Фотія—це свідоме перекручення, щоби піднести свою місійну роботу між паганами та похвалитися своєю ревністю. Крім цього, Фотій написав своє послання вже після усунення з престолу і хвалиться, що за його охрестилася Русь ¹¹). Факт християнізації бодай частини русинів уже в IX ст. підтверджує й те, що на могилі Аскольда в XI ст. якийсь Ольма побудував християнську церкву св. Миколи ¹²). Отже Аскольд мусів бути християнином, бо на могилі поганина ніхто церкви не ставить. Церкви будовано тільки на могилах подвижників Христової віри.

Підсумовуючи все досі сказане, стверджуємо, що Аскольд і Дир були охрещені за часів патріярха Ігнатія. Тоді не було вже схизми та розриву з Римською Церквою, а послідовно й це охрещення, говорячи по-сьогоднішньому, було католицьке, бо воно припадає на час єдності обох Церков. Патріярх Ігнатій засвідчив свою вірність Апостольській Столиці тим, що десять років відмежав на вигнанні і не піддався схізмі. М. Таубе старається доказати в своїй цінній праці, що Аскольд не тільки сам був християнином, але що за його довершилося т. зв. “перше ювернення Русі” 856-882 ¹³). Однак погляди Таубе стрінулися з ґрунтовною критикою інших, що признають їх тільки за цікаві гіпотези (Томашевський і ін.).

Від хрещення Аскольда й Дира християнство на Русі постійно ширилося, бо панувала велика толерантія нової віри. Літопис не згадує ні одного мушенництва. Про поширення християнства свідчить ще й факт, що в першій

¹⁰) M.P.G. CII, 756. i J. HERGENROTHER, *Monumenta graeca ad Photium*, Ratisbonae 1869, t. 44.

¹¹) Див. J. HERGENROTHER, *Photius, Patriarch von Constantinopel*, Regensburg 1867, II, с. 264 і даліше.

¹²) I. ОГІЄНКО, *Українська Церква*, Прага 1942, с. 29.

¹³) M. de TAUBE, *Rome et la Russie avant l'invasion des Tatars (IX-XIII s.)*, Paris 1947, т. I, с. 25 і даліше.

половині Х ст. була вже в Києві церква св. Іллі ¹⁴⁾). З цього можна зробити висновок, що в Києві мусіла бути більша громада християн, коли вони мали вже тут свою церкву.

Олег.

Про Олега, що панував від 879-912 р. (дати неточні), літопис і деякі історики оповідають досить багато.

Постать Олега в нашому літописі описана різними переказами (про кораблі на колесах під Царгородом, про смерть від улюбленого коня і т.д.), а народна традиція надала його особі фантастичних рис і назвала його “віщим” ¹⁵⁾). Однаке найновіші наукові досліди показали, що ці вісті літопису про Олега треба приймати дуже обережно ¹⁶⁾). Певні джерельні вістки про Олега маємо дві. Перша з них—це договір з греками з 911 р., 907 р., мабуть, також був договір. Так думає М. Чубатий ¹⁷⁾). Однаке інші вчені, передовсім А. Шахматов і С. Юшков схиляються до думки, що 907 р. жіяного договору не було. Зміст, поданий в літописі—це тільки літературна компіляція, заснована на матеріалі договорів 911 і 944 рр. ¹⁸⁾). Нас більше переконує думка Чубатого, бо її підтверджує і літопис, кажучи, що “дотепер Русь склала багато договорів усних”. Другою є вістка хозарського документу з 930-их років про напад Олега на хозарів. В хозарському документі говориться, що хозари побили “царя Русії Хальгу” (Олега), і він відступив до Персії. З цього дехто заключає, що Олег навіть не панував у Києві ¹⁹⁾ або пріналежні постійно там не княжив. А письменники середини XI ст., Іларіон і Яків Мних, че згадують Олеґа цілковито. Одне певно, що договір Олега з греками з 911 р. має велике значення в історії старого руського права і зводив навіть цілу наукову літературу. Для нас важливе є те, що за часів Олега в Русі настає нову поганська реакція. З його часів нема ніяких традицій про християнську церкву в Русі.

Князь Ігор. Чергового, історично певного князя київського Ігоря, бачимо в Києві в 940-их роках.

На зв'язок його з пізнішим Новгородом вказувало б княження там Святослава Ігоревича, про що згадує знаний уже нам цісар Константин Порфирій ²⁰⁾). Можемо отже прийняти, що князь Ігор спершу володів у Новгороді, а згодом здобув Київ і тут осів ²¹⁾).

Київ дуже подобався шістьнадцятим варятам, і вони осталися в ньому, зробивши в італійській столиці осередок Східно-європейської Імперії, яка тепер стала щораз більше зростати на торговельній артерії “з Варят у Греки”. За князя Ігоря

¹⁴⁾ П. Вр. Л., с. 38.

¹⁵⁾ П. Вр. Л., с. 19-31.

¹⁶⁾ Т. КОСТРУБА, Князь Олег “Віщий”. “Нова Зоря”, 1935, Р. XVI, ч. 8, с. 6.

¹⁷⁾ М. ЧУБАТИЙ, Огляд історії українського права, Мюнхен 1947, т. I, с. 14. с. 5.

¹⁸⁾ В. ПАРХОМЕНКО, У истоковъ русской государственности, 1924, с. 76.

²⁰⁾ С. PORPHYROGENNETOS, De caeremoniis aulae Byzantinae, M.P.G. CXII. с. 78.

²¹⁾ Деякі вчені, як, напр., Таубе, говорять аж про двох Ігорів, пор. М. de TAUBE, Rome et la Russie, с. 143.

до Київської Держави належали вже племена, що жили здовж Дніпра. Крім давнішої підкорених сіверян і уличів, тепер належали до Київської Держави ще деревляни, дреговичі, кривичі і новгородські словени. Ми не маємо вісток, коли тідбите ці племена.

В часах Ігоря можемо дуже добре бачити властивий характер поганської Руської Держави. Джерела зберегли нам деякі дані про внутрішню управу державою за часів цього князя і про його воєнні походи. Так й місцева київська традиція, збережена в літописі, оповідає нам про спосіб збирання данини в деревлянській землі: князь не лише бере те, що йому належиться, але старається зібрати ще більше понад норму, при чому не щадить підлеглого населення ²²⁾). Про торговельний характер держави, отриманий із добичництвом, вказують походи на Схід і на Візантію. Війна з Візантією в 941 р. мала на меті забезпечити інтереси руської торгівлі в Царгороді, які візантійський уряд хотів обмежити. Правно оформив грецько-руські взаємні договорі Ігоря з греками в 944 році ²³⁾).

Цей договір і інші дані вказують також на політичний устрій Руської Держави. Вона не була ще цілком зцентралізована в руках одного князя: в окремих землях стали подекуди свої князі (як Мал деревлянський), а може й згадані в договорі Володислав і Предислав зі слов'янськими іменами, отже можливо слов'янські князі, хоч і з варязького роду, як тінішій Святослав, і численні норманські князі. Князі-варяги були висланниками Київського князя в окремі землі, де збирили данину, заступали місцевих князів і звільна централізували управу в руках Київського князя. Крім князів, таку чинність виконували і княжі мужі, яких уже тоді називано боярами. Ці дружинники сиділи як княжі посадники по окремих городах і держали фізичною силою—покорені землі під послухом Київського “великого князя”. Коли супроти великого князя ці князі, а може бояри, були більше свободні, то для населення вони були зовсім чужі і не могли стати якимись феодалами, майже незалежними від князя. Князь і дружина в Русі—це був окремий суспільний шар, залежний взаємно і солідарний з отгляду на чуже їм, нерідко до них вороже, місцеве населення ²⁴⁾.

Договір Ігоря з греками 944 р. кидає сніп світла на існування християнства в руській державі та на розміри його поширення в першій половині Х ст. З метою заключення договору Ігор вислав до Царгороду посольство, що в його склад входили переважно варяги, як про це свідчать варязькі імена, і кілька слов'ян. Більшість членів цього посольства були християни, і імена християн вічіслені на першому місці; щойно після них йдуть імена поганських послів. Весь текст цього договору є в літописі. В тексті говориться так: “А хто подумав би порушити цей договір, то тих, що є хрещені (розуміється з руської сторони), хай їх Бог покарає, а хто нехрещений, хай не має помо-

²²⁾ П. Вр. Л., с. 31 і 39.

²³⁾ В. ЗАУКИН, Початки християнства в Київській Русі-Україні, “Нова Зоря” Р. VIII, ч. 5. 1928, с. 2.

²⁴⁾ Б. ГРЕКОВ, Киевская Русь, М.—Л. 1949, с. 333-340.

чі ні від Бога, ні від Шеруна” ²⁵). А в кінцевій присязі говориться про клятув у на соборну церкву св. Іллі та на святий Хрест, а нехрещені клялися на свої мечі. Це джерело є зовсім певне, і на його основі ми стверджуємо, що в Русі було вже тоді багато християн, бо більша частина посольства була християнська, і що в Києві була щерква св. Іллі. Згадана в договорі церква св. Іллі, де присягали руські послані християни, була в Царгороді і служила тамошнім хрещеним варягам. Але коментар до цієї умови також, що така сама церква була вже і в Києві, значить—дочірня царгородської, і що в ній також відбувалася церемонія присяги. З цього слідує, що київські християни під Ігорем користувалися повною свободою релігії. Ця київська тарохія—на думку проф. М. Чубатого—підлягла єпархії та єпископові в Тмутороці ²⁶). Хто ж були ці християни, згадані в договорі? Немає сумніву, що це були варяги і місцеві слов'яни. На питання, чи в посольстві було багато християн, Голубинський висловлює думку, що їх мусіло бути дуже багато ²⁷). Текст Ігоревого договору з Візантією допускає також здогад, що громадне навернення Русі сталося недовго перед договором і що може воно було умовою греків, як своєрідна моральна запорука мирної поведінки Києва на будуче. Потім сталося 50 років перед тим у відношенні до болгарського князя Бориса. У таких випадках греки вимагали, щоб церемонія хрещення відбувалася прилюдно в Царгороді. Розуміється, що таке навернення було формальним і навіть полишло по собі почування політичної низькості. Все ж таки належить підкреслити, що поширення християнства причинялося до міжнароднього миру.

Дотично самого Ігоря Голубинський ставить тіпотезу, що Ігор мусів бути тайним християнином. Рівно ж І. Огієнко є тієї самої думки ²⁸). С. Томашівський жаже, що Ігор у душі був прихильник нової вірі і що, може, це було б довело навіть до повного навернення Київської Русі, якби не нагла смерть Ігоря з рук деревлян ²⁹). Питання про християнство Ігоря вже не раз було порушене; недавно висував його В. Заїкин ³⁰). Але факт, що Ольга стала християнкою аж по смерті Ігоря і що їх син Святослав був поганином, дуже ослаблює всі докази про християнство Ігоря. З усього сказаного заключаємо, що:

1. Християнство в Києві було значно поширене не тільки між варягами, але й між місцевими людьми.
2. Загальне значення християнства на Русі було поважне.
3. Християнство не було чимось новим; воно всякало поводі, але глибоко, і Володимир Великий не зробив великого перевороту, вводячи його як офіційну віру. Тому не потребував боятися реакції з боку поганства.

²⁵) П. Вр. Л., с. 35.

²⁶) М. ЧУБАТИЙ, Історія Української Церкви, 1946, с. 17.

²⁷) Є. ГОЛУБІНСЬКІЙ, Історія Русской Церкви, т. I, ч. 1. с. 44.

²⁸) І. ОГІЄНКО, Українська Церква, с. 51.

²⁹) С. ТОМАШІВСЬКІЙ, Вступ до історії Церкви..., с. 68.

³⁰) W. ZAJIKYN, Chrześcianstwo w Europie wschodniej, “Elpis”, I, с. 39.

СВ. ОЛЬГА. Завершенням початків християнства в Русі в половині Х. ст. є хрещення Ольги. В історії нашого християнства Ольга займає дуже визначне місце, бо за її панування християнство стає другою державною релігією в Русі побіч поганства.

Під 945 р. літописець записав смерть Ігоря. Ігор згинув у боротьбі з деревлянами під Іскоростенем, коли вирушив брати данину з непокірного племені деревлян ³¹). Ігор полішив жінку—Ольгу—та приблизно восьмилітнього сина Святослава. В імені малолітнього Святослава взяла владу в свої руки Ольга, і треба признати, що вона держала її твердо ³²). Таким чином Ольга “є прототипом пізніших гетманів і полковників козацької доби, які у відсутності своїх чоловіків правили краєм, вдавали маніфести і взагалі грали активну роль в політиці ³³). Дехто, як, напр., С. Томашівський, думає, що Ольга була християнкою ще за життя Ігоря, а, ставши княгинею, явно змагала до того, щоб нову віру піднести до ступня державної релігії ³⁴). Обставини, серед яких Ольга особисто стала християнкою, нам неизвестні. Літопис оповідає, що хрещення Ольги відбулося в Царгороді 955 р. ³⁵). Однаке це оповідання, записане на півтори сотки літ пізніше, набрало вже притяжки легенди і не є ясне. Під 955 р. Літопис оповідає про поїздку княгині до Царгорода, про заличення до неї цісаря Константина VII Багрянородного, про те, як Ольга перехитрила його, просячи, щоб він був її хресним батьком. І охрестив її патріярх, кажучи: “Благословенна ти в женах руських”. При хрещенні вона дісталася ім’я “Олена” на згадку про матір Константина Великого. Коли ж цісар хотів узяти Ольгу за жінку, вона відповіла, що не може вийти за цього заміж, бо він—її хрещений батько. Вкінці з величими дарами імператора і з благословенням патріярха Ольга вернулася в Київ. По якімось часі прийшли з Царгорода до Києва посланці просити військової помочі для цісаря. Та Ольга вдруге перехитрила цісаря і сказала, що як він прийде до неї в Київ і буде так довго стояти в пристані Шочайни, як вона стояла в Царгороді, тоді одержить, чого бажає.

Очевидно, це оповідання є вигадкою, що нею літописець хотів прославити мудрість своєї княгині. Неправдиве є теж оповідання про намірене сватання Ольги з цісарем Константином, бо Ольга тоді вже була в літах, а цісар був

³¹) П. Вр. Л., с. 40.

³²) В. ПАРХОМЕНКО, Древнерусская княгиня св. Ольга, Київ 1911.

³³) Д. ДОРОШЕНКО, Нарис історії України, Варшава 1932, т. I, с. 43.

³⁴) С. ТОМАШІВСЬКИЙ, Вступ до історії Церкви, с. 68.

³⁵) П. Вр. Л., с. 44.

до того що й жонатий. З цієї київської легенди історично правдиві є тільки початок і кінець. Отже правою є, що Ольга була в Царгороді в гостях у Константина, але не 955 р., як думав літописець, а на два роки пізніше—957 р.³⁶). Це стверджує сам цісар Константин Порфіородний у своєму творі “De saecemoniis aulae regiae”, в якому описує з подробицями побут Ольги в Царгороді³⁷). Однаке в творі цісаря Константина нема ні найменшої згадки про хрещення Київської княгині. Що більше, з нього виходило б, що Ольга вже приїхала як християнка, бо мала з собою свого капеляна—священика Григорія. Голубинський і Грушевський твердять, що хрещення Ольги відбулося в Києві. Голубинський думає, що Ольга охрестилася в Києві перед виїздом до Царгороду³⁸), а Грушевський твердить, що вона охрестилася по повороті з Царгороду, де утвердилася в христ. вірі³⁹). Томашівський, опираючись на німецьких свідоцтвах, твердить, що Ольга охрестилася таки в Царгороді, але раніше, ще за життя Ігоря і за імператора Романа I Лекапена в зв'язку з мирними переговорами. Якщо при тім цісар залишався до княгині, то був це той Роман, а не Константин⁴⁰). Акту хрещення довершив сам патріярх Теофілакт (933-956). Тоді саме був час єдності обох Церков. Теофілакта вісвятив Папа Лев VII (936-939), що вказує на дуже тісний зв'язок між ними. З цього слідує, що Ольга притягнула хрещення від католицького патріярха, отже сама була католічка⁴¹). Правдивий є теж кінець київської традиції, записаної в літописі. Офіційна візита Ольги 957 р. скінчилася спільним політичним дисонансом між обома державами. Княгиня була незадоволена цею візитою і болоче відчула горду й мало почесну поведінку Ромеїв, бо Ольгу притягнуто з таким самим церемоніалом, як посла двох малозначних арабських князів, хоч вона була княгиня великої держави. Крім цього, незнана нам близче політична ціль подорожі не оправдалася, і відносини між Києвом та Царгородом загострилися. Дехто думає, що між причинами цього непорозуміння були також церковні причини, що чітко Ольга безуспішно домагалася в Царгороді самостійної церковної ієрархії для Русі, але про це нема ніяких вказівок.

З другого боку певне є те, що на погляд княгині Русь уже була дозріла до заведення в ній урядового християнства і що Ольга дійсно думала про окрему церковну організацію для своєї держави. Однак ця мудра княгиня не думала цього важливого діла віддавати у візантійські руки. Найспільнішим доказом непорозуміння між Києвом і Царгородом є факт, що після повороту з Візантії (958) Ольга віправила посольство до німецького короля Оттона, пізніше коронованого на західно-ромського цісаря (936-973), наймогутнішого з тодішніх християнських володарів, і просила для Києва єпископа й священиків.

³⁶) М. Приселков допускає навіть дві поїздки Ольги до Царгороду: 955 і 957 р. Однак це мабуть неправдоподібне. (Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X-XII вв., Спб. 1913, с. 3-4.

³⁷) М. Р. Г., С XII, с. 33-144.

³⁸) Є. ГОЛУБІНОКІЙ, Історія Русской Церкви, т. I., ч. 1, с. 75.

³⁹) М. ГРУШЕВСЬКИЙ, Історія України-Руси, т. I, с. 216.

⁴⁰) С. ТОМАШІВСЬКИЙ, Вступ до Історії Церкви, с. 69.

⁴¹) М. ЧУБАТИЙ, Історія Української Церкви, с. 21.

Про це оповідають західні хроніки, як от Продовжува ч хроніки Регінона і Дітмаря Мерзебурзького [“]). Оттон шорозумівся, мабуть, з Римом, і в присутності короля вісвячено 960 р. на першого єпископа для Київської Руси монаха Лібутія. Однаке Лібутій навіть не вибрався на Русь, бо в 961 р. помер. Ольга, мабуть, дальше нагадувала ціареві про свої прохання, бо на київського єпископа вісвячено монаха Адальберта, який подався на Русь, мабуть, через Балтійське море. До Києва він прибув під кінець 961 р. або в початку 962 р. [“]). За той час у Києві багато змінилося. Ольга зложила регенцію. Прохання Ольги, що з чим вона звернулася на Захід, дає нам ключ до зрозуміння її вимог від Сходу. А змістом цього прохання й домагання було: створення церковної ієрархії для Руси, але відповідної до значення й гідності Київської Держави, тобто у формі незалежного архиєпископства чи й митрополії. На жаль, на Русь прислано тільки єпископа Адальберта. Може бути, що Ольга була невдоволена цим. Так думає Приселков [“]). Крім цього, князем тепер став син Ольги Святослав. Святослав сам був поганин, а, крім цього, до голосу прийшла молода дружина поганських дортників Святослава.

Про удержання християнства та про утворення державної ієрархії не було й мови. В таких обставинах прибув на Русь єп. Адальберт зі священиками. Він не мав уже чи кому опертися і міг тільки ствердити, що його місія заліза. Тому він вернувся. Під час повороту найшовся у великій небезпеці життя від розагітованих поган; кілька осіб з його товариства навіть загинуло Адальберт після поверту став Магдебурзьким архієпископом і розгорнув широку діяльність [“]). Такий був вислід першої в історії спроби навернути Русі на християнство і злучити її церковно-культурними зв'язками з Заходом Томашівський каже, що “тоді це змагання Ольги—першої християнки на київському престолі—було б успішне, то воно повело б історію Східної Європи цілком іншим шляхом” [“]).

Княгиня Ольга як приватна особа з сумом глядела на політику молодого Святослава. Метою свого життя вона вважала навернення свого сина, але це їй не вдалося. Не судилося нашій угодниці-Княгині стати українською Моні.

[“]) Continuator Reginonis scribit: “Anno dominicae incarnationis 959... legat Helena reginae Rugorum, quae sub Romano imperatore Constantinopolitano Constantinopoli baptizata est sicut, ut post claruit, ad regem venientes episcopum e presbyteros eidem genti ordinari petebant”. (Monumenta Germaniae Historica I, c. 624. Також Annales Hildesheimenses під роком 960 пишуть: Venerunt legati Rusie gentis ad Regem OttoneM et deprecati sunt eum, ut aliquem suorum episcoporum transmittenet, qui eis ostenderet viam veritatis... Et ille transmitti Adalbertum episcopum fide catholicum... M.G.H. III. 60. Так само Annale Quedlinburgense i Lambertus Hersfeldensis. Там же c. 60 і 61. Також: Thietmarus Merseburgensis, Chronicon, M.G.H., I, c. 64. Всі ці джерела зібрани Голубинського, Ист. Р. Ц., т. I, ч. 1, с. 103 і даліше; також у Приселкова Очерки..., с. 12 і даліше та в Т. EDIGER, Russlands älteste Beziehungen zu Deutschland, Frankreich und der römischen Kurie, Halle 1911.

[“]) Дехто з німецьких учених (Гізебрехт, Ваттенбах і ін.) доказує, що київський єпископ Адальберт і т. зв. Продовжува ч Регіона (Continuator Reginonis)—це одна й та сама особа. Гл. Н. КОСН, Byzanz, Ochrid und Kiev 987-1037 “Kyrios”, 1938, IV, с. 265, замітка 1.

[“]) М. ПРИСЕЛКОВ, твір цит., с. 13.

[“]) M.G.H., I, c. 625 і даліше.

[“]) С. ТОМАШІВСЬКИЙ, твір цит., с. 71.

юю. Вона померла 969 р.⁴⁷), не доживши до жахастрофи всієї балканської політики і до смерті Святослава. Чубатий каже: “Вислання посольства до Оттона свідчить, що Ользі було все одне: приймати грецький чи латинський обряд, а ще є важливим свідоцтвом для її католицизму. На латинській обряд у тому часі ще спід дивитися під кутом наших обставин, як на щось денационалізуючого. Национально ні грецький, ні латинський обряд не мали б були підпільного впливу, бо ми мали тоді свою самостійну державу”⁴⁸). Беручи до уваги релігійно-церковні потягнення Ольги, бачимо, крім цього, що в київській Державі діють впливи як східні, так і західні і що вони в початках перехрещуються гут без перешкод.

Немає сумніву, що Ольга була справді визначною індивідуальністю. Вона відзначалася великим державним хистом, її дипломатична діяльність, подорож до Щаргороду, переговори з Оттоном В., перехід на християнство—це докази, що Ольга була володаркою великої міри. Наша Церква зачисляє її до Святих. Наш літописець називає її блаженною, ранньою зорою, предтечею християнства на Русі⁴⁹). Культ св. Ольги прийнявся і поширився самочинно вже від перших років християнства. Маємо відомості, що її мощі за Володимира Великого перенесено до Десятинної Церкви, і там вони спочивали аж до нападу монголів. У XVII ст. ці мощі віднайшов митрополит Петро Могила, а пізніше десь вони затратилися, і ми не знаємо, де вони тепер.

Святослав. По уступленні княгині Ольги з регенства 962 або 964 р. на київський престол вступив син Ігоря і Ольги Святослав. Святослав був останнім вікінгом чистої крові на київському престолі. Смілій, жадний, слави, пригод і добичі, він нерадо сидів у Києві. Його життям була війна, а радістю—кров ворога. Отже релігія любови й покори не могла подобатися такому представникам норманського духу. Як каже літописець, Ольга старалася навернути сина і часто казала йому: “Я, сину, пізнала Бога і тішуся. Коли ж ти його пізнаєш, то ж ти будеш тішитися”. Але Святослав відповідав матері: “Як я прийму іншу віру, то моя дружина буде сміятися з мене”⁵⁰). Цей записок літописця вказує, що найсильніший опір троти християнства походив з боку дружинників—тих лицарів з крові й кости, що висмівали нову релігію. Воно правда, що Святослав, вихований матір’ю християнкою, мав пошану для неї та її релігійних почувань і не дозволяв на якесь переслідування християн. Літопис каже: “не браняху, ю ругахуся”. Існуючі церкви залишилися непорушенні. Хоч християнство натрапляло на опір княжих дружинників, однаке ширилося між цивільним населенням: між боярами й купцями. Святослав був байдужий у відношенні до християнства на Русі. Він толеру-

⁴⁷) П. Вр. Л., с. 48.

⁴⁸) М. ЧУБАТИЙ, твір цит., с. 22.

⁴⁹) П. Вр. Л., с. 49: Си бысть предъtekущия крестъянъстъй земли, аки деньница предъ солнцемъ и аки зоря предъ свѣтомъ, си бо съяше аки луна в ноши, тако и си в невѣрныхъ человѣцехъ свѣтящеся аки бисерь в калѣ: кальни бо бѣша грѣхомъ неомовени крещенъемъ святымъ... Си первое вниде во царство небесное от Руси, сию бо хвалят рустие сынове аки начальницю: ибо по смерти моляше Бога за Русь”.

⁵⁰) П. Вр. Л., с. 46.

вав його в своїй державі, однаке ця толерантія походила не з трихильності, а з конечності—чи радше з уваги на поодинокі тартарські варягів та з неможливості серйозного поборювання нової науки ⁵¹). Святослав закінчив об'єднання східно-слов'янських племен в одній державі, підбивши в'ятичів, поширив свою славу на фінські племена між Окою і Волгою, зруйнував волзьких болгарів, а відтак 965 р. розбив хазарів. Однаке це був крок політично необережний, бо Русь не була спроможна поставити такого охоронного валу проти азійських кочовиків, яким була хазарська держава, і вже при кінці князювання самого Святослава на наших степах з'являються печеніги, що нападають навіть на сам Київ. Крім цього, на Кубані Святослав переміг ясів і касогів (черкесів). Відтак візантійська дипломатія втягнула Святослава в болгарські справи. Це була звичайна політика візантійців: націковувати одних тварварів проти других, але Святославові розкривалася тут широка перспектива оволодіння ринками і поширення торговельних зв'язків. 968 р. Святослав розбив дунайських болгарів під Доростором і хотів залишитися в Переяславі (болг. Преслав). Ще перед походом він поставив свого сина Ярополка в Києві, Олега—в Овручі, а Володимира—в Новгороді Вел. Однаке його успіхи стривожили візантійців, і сам імператор Іван Ціміскій (969-976) виступив проти Святослава. Святослав не зміг устояти і мусів заключити угоду. Але при повороті на Русь коло Дніпрових порогів чатували на нього за намовою греків печеніги; вони розбили військо Святослава, і сам Святослав загинув (973 р.).

Слава лицарського Святослава і його початкових успіхів була отлачена величими жертвами: культурним застоєм, розпряженням державної спєсності, наїздами диких печенігів, а вкінці катастрофою всього київського війська і смертю Святослава. Нежиттєздатність поганської духової культури виявилася вповні. Русь мусіла вертатися на шлях, вказаний Ольгою ⁵²). Це переважання мусіло принести і те лицарство, що врятувалося з балканської катастрофи. Кілька літнє перебування між християнськими болгарами й греками мусіло привести їх до зрозуміння вітсості християнства. Може бути, що Й Святослав пізніше змінив свої погляди на цю справу. Але обов'язок направити помилку його молодості, перейшов уже на його синів.

Ярополк. Ярополк став київським князем ще за життя свого батька Святослава. Князь Ярополк I (970-979)—це один з видатніших діячів старої Русі. Його князювання являє собою незвичайно цікаву добу нашої історії. На жаль, історична наука дуже мало займалася особою і добою Ярополка. Щойно в останніх роках почавлися спеціальні праці, присвячені Ярополкові, в яких показано видатну роль цього князя в початковій історії нашої Церкви, державності й культури ⁵³).

Хоч Ярополк був сином славнозвісного князя Святослава, “мандрівного ли-

⁵¹) Гл. Н. КОСН, твір цит., с. 258.

⁵²) С. ТОМАШІВСЬКИЙ, твір цит., с. 72.

⁵³) Найважніші праці про Ярополка це: В. ПАРХОМЕНКО, Християнство Руси до Владимира Святого. “Вѣра и Разумъ”, 1912, IX,—Н.Т.Б.

Князь Ярополкъ Святославовичъ—католіческий государь Руси. 1928 і ін.

В. ЗАГІН, Християнство на Україні за часів Ярополка I. 969-979. “Зап. ЧСВВ.” III, в. 1-2 і 3-4, Львів 1930.

царя”, однаке своїм характером він цілком різнився від батька. Він не ганявся за воєнною славою та воєнними пригодами, був за словами літопису хоробрій і відважний і мусів провадити війни ^{“”}) в інтересах своєї держави. Ярополк був не тільки воєнний провідник та оборонець свого краю, але справжній монарх, що дбає про добробут своєї держави. Однаке, не зважаючи на свої миролюбні нахили, Ярополк мусів провадити кілька воєн. Цього вимагали політичні й економічні інтереси Русі. Русь була тоді поділена на кілька окремих, невеличких держав, майже самостійних і мало зв’язаних між собою. Навіть зовсім близька до Києва Деревлянщина не хотіла признавати київської зверхності. Ярополк цілком свідомо змагав до того, щоби всі східнослов’янські землі злучити в одну державу і створити східнослов’янську імперію, подібну своїм політичним устроєм до візантійської. Головну увагу Ярополк звернув на пригнення тих земель, через які йшли найважливіші торговельні шляхи. Це були: Деревлянська земля та західноукраїнські землі, через які йшов шлях у Західну Європу. Відтак: Кривицька земля та Новгородська, через які йшли шляхи до Балтійського Моря. Вкінці південно-руські степи, зайняті в значній частині печенігами. Туди йшли шляхи до південного Дунаю, до Чорного Моря, до Криму й Кавказу. За опанування цих земель Ярополк провадив головні війни. Він завоював Деревлянщину і остаточно присвоїв її до Києва ^{“”}). Деревлянський князь Олег, брат Ярополка, під час війни загинув. Від цього часу окремі деревлянські князівства перестали існувати. Щасливі були також війни Ярополка з печенігами. Ярополк їх тяжко погромив і змусив до послуху та сплачування данини. Своєю вмілою політикою ‘сроти печенігів Ярополк відзискав утрачене перед тим панування Русі над українськими степами і забезпечив південні торговельні шляхи ^{“”}). Вдалою була якийсь час і боротьба Ярополка з другим братом, Володимиром, князем новгородським за панування над просторими північними землями, тобто над землею Кривицькою і Новгородською. Ярополк змусив Володимира покинути ці краї і втекти у Скандинавію, а Новгородську та Кривицьку землі присвоїв до Київської держави. Літопис каже: “Слышав же се Володимъръ в Новъгородѣ, яко Ярополкъ уби Ольга, убоявся бѣжа за море. А Ярополкъ посадники своя посади в Новъгородѣ, и бѣ володѣя единъ в Руси” ^{“”}). Одночасно з цими завоюваннями відбувалася перебудова внутрішнього ладу на Русі. Змінявся характер князівської влади, занепадало значення віча, а зростало значення князівської ради.

^{“”}) Никонівський Літопис під р. 980 каже: “Ярополкъ нача съвокупляти воа многы, бѣ бо и сам храбор велми”. Цит. у Лихачева, П. Вр. Л. II, с. 320. Никонівський Літопис або Патріярший—це московський літописний збірник з 1550-их років. Його складали фанатичні вороги Риму. Як правдоподібного автора цього Літопису подають московського митрополита Йоасафа (†1555). Він довів Літопис до 1454 р., отже частина, що обіймає часи Володимира В., належить перу Йоасафа. Становище до католиків у цьому вороже, подібно як і в інших писаннях Йоасафа.

^{“”}) В. Вр. Л. каже: “Поиде Ярополкъ на Олга, брата своего, на Деревьскую землю”, с. 53.

^{“”}) В. З., Князь Ярополк I. (В 950-ті роковини мученицької смерти католицького володаря України), “Нова Зоря”, Львів 1928, Р. VIII, ч. 43, с. 3.

^{“”}) П. Вр. Л., с. 54.

Щоб уможливити дальший культурний і політичний розвій Русі, Ярополк мусів перевести *релігійну реформу*. За своїх тогочасну християнську культуру Русь могла б тільки тоді, коли б прийняла християнську рештю. Ярополк, вихований св. Ольгою і жонатий з християнкою—колишньою монахинею, левно підлягав впливові християнства. Крім цього, його особиста вдача, як її має літопис, гармонізувала з етичними вимогами християнства. Не диво, що Ярополк дуже прихильно ставився до християн та християнства і підтримував зносини з Римським Престолом, про що збереглися навіть відомості в літописі. І так: 973 р. посли Ярополка були на соймі в Кведлінбурзі, а 979 р. до Києва приїздили посли від Папи Римського. Крім цього, Ярополк широ сприяв християнській місії у Східній Європі. На підставі цілої низки посередніх і безпосередніх вказівок західних хронік, як Петра Дам'яні, Адемара та ін., заключають, що Ярополк був християнин^{ss}). З огляду на ворожнечу Русі з Візантією, християнство за Ярополка ширилося в Заходу, а разом з тим і в старо-руській культурі почалися складники західної культури з візантійськими. У нижчих верствах, прив'язаних до старих традицій і поганської віри, реформи Ярополка викликали сильне невдоволення. Сильну поміч мало поганство в новоприлученій до Київської держави Новгородській землі. Це використав Володимир: пробувши два роки в Скандинавії, він зібрав там варяжку дружину і з нею вирушив на Русь. Найперше повернув собі Новгородську землю, а відтак рушив на Київ^{so}). Ярополк, боячися повстання нижчих верств, вийшов з Києва до містечка Родні, але тут його оточили варяги Володимира, і через зраду його боярина Блуда його вбито 11 червня 979 або 980 року. Князем київським і майже всієї Східної Слов'янщини став Володимир.

Висновки. З таких коротких вісток про християнство на Русі перед Володимиром доходимо до таких висновків:

- 1) Першими християнами її носіями нової релігії були норманські варяги.
- 2) Християнство проникало у слов'янську Східну Європу відовж головних міжнародних шляхів того часу, головно ж вздовж балтійсько-чорноморської дороги водної та Дніпру.
- 3) Крім цього, християнство проникало теж, хоч у меншій мірі, західніми та південно-східніми шляхами^{so}).
- 4) Християнство приходило в першій мірі в Візантії, відтак із Скандинавії, Німеччини та Хазарії.
- 5) Найстаріші автентичні вістки про християнство в Київській Русі похо-

^{ss}) О. ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО, Княжа доба, Ярополк. “Енциклопедія Українознавства” т. I. Мюнхен-Нью-Йорк, 1950, с. 414.—О. Єфименкова твердить навіть, що Ярополка охрестив якийсь західній місіонар. Див. Початковий підручник українсько-московської історії, Харків 1919, с. 34.

^{so}) П. Вр. Л., с. 54.

^{so}) Про західно-християнські впливи на Україні—див. В. ПАРХОМЕНКО, О латинскихъ проповѣдникахъ на Руси Киевской въ X и XI вв. “Чтения Ист. Т-ва Нестора Лѣт.”, кн. I.

W. ABRAHAM, Powstanie organizacyi Kościola łacińskiego na Rusi, t. I., Lwow 1904.—F. DVORNIK, Les Slaves, Byzance et Rome au IX-e siècle, 1926.

дять щойно з половини Х століття, з останніх літ князя Ігоря [“]). Тоді християнство поширилося серед варязької аристократії і на самому княжому дворі. Християнкою була сама княгиня Ольга, в Києві існувала соборна церква св. Іллі, а при ній—зав'язок духовного стану.

6) Після смерти Ігоря, в час регенції Ольги християнство стало навіть претегураною релігією, однаке спроби створення самостійної руської єпархії не вдалися.

7) В справі організації краєвої Церкви і систематичного навертання народу Ольга зверталася до західно-римського цісаря Оттона I, а він прислав для Русі єпископа.

8) З приходом до влади Святослава Ігоревича настуває поганська реакція і воєнна експансія київсько-руської держави, що закінчилася невдачею у Болгарії і катастрофою на Дніпрових порогах, що її спричинила Візантія.

9) В наслідок цього політична думка Київської Русі звертається знов до акції, початої св. Ольгою, нав'язуючи взаємини з західно-римським цісарством і Римом, однаке боротьба між Святославичами і смерть прихильного християнству Ярополка I доводить до нового тріумфу поганства під проводом Володимира.

10) Найбільше характеристична притмета релігійної політики в тій добі — це подвійне хитання Київської Русі: між поганством та християнством у внутрішніх взаєминах і між Візантією і Римом у зовнішніх стосунках. Перевага цього або того напрямку залежна була від політичної ситуації — внутрішньої і міжнародної ^{“”}).

---

^{“”}) З тим твердженням не погоджується Таубе, який каже, що автентичні вістки про християнство на Русі є вже в половині IX століття за князя Аскольда (856). Див. M. de TAUBE, *Rome et la Russie...*, с. 23.

^{“”}) С. ТОМАШІВСЬКИЙ, *Вступ до історії Церкви*..., с. 73.

